

Αγγελική Κωνσταντακοπούλου

Θεσσαλονίκη: ‘και αρχαία και μετρό’

Όταν η ιστορία γίνεται μπίζνα *

Στο σημείωμα αυτό δεν πρόκειται να εξιστορήσουμε τις περιπέτειες του μετρό της Θεσσαλονίκης από το 1976, όταν το έργο εντάχθηκε για πρώτη φορά στον προϋπολογισμό. Θα εστιάσουμε κυρίως στην ανασκαφή που ξεκίνησε το 2012 στους σταθμούς Βενιζέλου και Αγίας Σοφίας και συνέπεσε με εκείνη στον τύμβο Καστά στην Αμφίπολη. Η δεύτερη αυτή ανασκαφή προσέλκυσε εξ αρχής το κυβερνητικό ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να διενεργηθεί υπό την επήρεια μιας αυθαίρετης και άκρως εθνικιστικής αντίληψης, στο πλαίσιο του Μακεδονικού ζητήματος. Η υπόθεση σχολιάστηκε τότε επι-κριτικά, με αποτέλεσμα η εν λόγω ανασκαφή να αναδειχθεί ως αντιπροσωπευτική περίπτωση πολιτικά προσδιορισμένης προσέγγισης και κατάχρησης του παρελθόντος. Εδώ τη μνημονεύουμε μόνο ως παράδειγμα προς σύγκριση με την ανασκαφή στη Θεσσαλονίκη, η οποία επίσης λόγω πολιτικών παρεμβάσεων εξελίσσεται αρνητικά ως προς την τύχη των ευρημάτων και την ανάπτυξη της πόλης.

Στο σταθμό Βενιζέλου αποκαλύφθηκε εμβληματικό σταυροδρόμι (οδοί Βενιζέλου και Εγνατία), όπως είχε διαμορφωθεί στα τέλη 6^{ου}-αρχές 7^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τη ρωμαϊκή χωροταξία των μεγαλουπόλεων του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τμήμα του λιθόστρωτου «άξονα» με κατεύθυνση βορρά-νότου (λατινικά *cardo*) και της μαρμαρόστρωτης οδού με κατεύθυνση ανατολής-δύσης, σε μήκος πλέον των 75 μ. με δημόσια κτίρια, εργαστήρια, το «τετράπυλο» και «τους οκτώ πεσσούς που το στήριζαν...» (*decumanus maximus*,¹ «μέση οδός»). Επίσης στο σταθμό Αγίας Σοφίας εντοπίστηκε το ανατολικό μισό (περίπου 190 τ.μ.) μαρμαρόστρωτης πλατείας, στοά έκτασης 29,5 μ., κρηναίο οικοδόμημα/ νυμφαίο, ψηφιδωτά δάπεδα κ.ά.² Αν στην ανασκαφή της Αμφίπολης το έντονο ενδιαφέρον για τα ευρήματα έδωσε αφορμή για έξαρση εθνικισμού και για πατριδοκαπηλία, η αποκάλυψη κοσμικών οικοδομημάτων στο κέντρο της Θεσσαλονίκης ενθουσίασε μόνο το Δήμο, αρχαιολόγους και φιλόστορες, ενώ οι αρμόδιοι κρατικοί θεσμοί και η εταιρεία Αττικό Μετρό Α.Ε., χωρίς να συμβουλευθούν το ΤΕΕ και τα συναφή πανεπιστημιακά Τμήματα, αυθαίρετα συντάχθηκαν με τη θέση, «όλες οι αρχαιότητες» να αποσπασθούν και να τοποθετηθούν «κάπου αλλού» ώστε να «μπορούμε να δούμε όλες τις φάσεις της πόλης», του Μ. Τιβέριου, καθηγητή κλασικής Αρχαιολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο

* Πιο σύντομη μορφή του κειμένου, χωρίς τεκμηρίωση, δημοσιεύτηκε στην εφημ. *Η Αυγή της Κυριακής* «Αναγνώσεις», στις 16 Φεβρουαρίου 2020.

¹ *Decumanus* είτε *decumanus limes* = η επί δυσμάς εξ ανατολών αγομένη γραμμή. *Cardo* = πόλος, η διά των πόλων γραμμή, ο άξων: *Λεξικόν Λατινοελληνικόν το μεν πρώτον συνταχθέν και εκδοθέν υπό του Ερρίκου Ουλερίχου* είτα δε το δεύτερον και τρίτον και τέταρτον επεξεργασθέν και πλουτισθέν λέξεσι και σημαιομένοις υπό Στεφ. Α. Κουμανούδη νυν δε το έκτον ανατυπωθέν, των τυπογραφικών αμαρτημάτων και άλλων σφαλμάτων των προηγουμένων εκδόσεων διορθωθέντων επιμελεία Αντωνίου Η. Σακελλαρίου και συμπληρωθέν διά Λεξικού Συνωνύμων και Αντιθέτων της Λατινικής υπό Γεωργίου Τουρλίδου, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011. Εξαιτίας εσφαλμένης χωροθέτησης του μετρό Η βυζαντινή Θεσσαλονίκη... μεταφέρεται!, *Η Αυγή* 17-1-2013. 25-10-2019: https://www.ethnos.gr/politismos/68571_paolo-ontoriko-sto-ethnosgr-tha-kanete-lego-ti-byzantini-pompiia-poy-anakalypsate; (31-1-2020).

² 24-1-2018: Επιστολή του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων για το κρηναίο οικοδόμημα στο μετρό Θεσσαλονίκης Η συζήτηση στο ΚΑΣ θα συνεχιστεί την επόμενη Τρίτη <https://www.archaiologia.gr/blog/2018/01/24/> (31-1-2020).

Θεσσαλονίκης και συμβούλου της εταιρείας.³ Η αποδοχή της πρότασης αυτής, στην οποία θα επανέλθουμε, προκάλεσε αντιδράσεις, όπως προσφυγή του Δήμου Θεσσαλονίκης (17-6-2013), αναστολή της εφαρμογής της σχετικής υπουργικής απόφασης, ανησυχία για τη μεγάλη καθυστέρηση του έργου και για την αύξηση του κόστους και τελικά για τον κίνδυνο που οι αρχαιότητες διέτρεχαν με τον τεμαχισμό/ αποκόλλησή τους και με την (αβέβαιη) επανατοποθέτησή τους. Δίκαια υποστηρίχθηκε από το Ελληνικό Τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) ότι «Ο ίδιος ο χαρακτήρας του μνημείου [αρχαία οδός] καθιστά απαγορευτική τη μετακίνησή του [...]».⁴ Η παραπάνω στάση, στην ουσία, στερούσε από την πόλη την εξόφθαλμη απόδειξη της νέας ιδιότητάς της ως ρωμαϊκής/βυζαντινής μεγαλούπολης και από το σύγχρονο τοπίο της τον εμπλουτισμό της με τμήματα επιβλητικών κοσμικών κτηρίων όμοια με εκείνα μεγαλουπόλεων της Ανατολής.

Σταδιακά, καθώς μέσα από συλλογικές διαδικασίες, Δήμου και αρχαιολόγων, το αίτημα ‘και μετρό και αρχαία’ ωριμάζε, ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων το πρόβαλε διεθνώς προς συλλογή υπογραφών, ενώ οργάνωσε και δημόσιες συζητήσεις, ημερίδα κ.ά. για ενημέρωση των δημοτών. Το Μάιο 2015 η Αττικό Μετρό επανατοποθετεί τον ομότιμο καθηγητή Μ. Τιβέριο ως εμπειρογνώμονα για τις ανασκαφές για τα επόμενα δύο χρόνια.⁵ Έκτοτε μεσολάβησε ένα διάστημα παύσης των εργασιών στο μετρό και μη πληρωμής των εργαζόμενων. Η αλλαγή ωστόσο κυβέρνησης το ίδιο έτος, σήμανε τη μεταστροφή της τύχης των αρχαίων, δηλαδή την παραμονή τους κατά χώραν, με τη συμφωνία πολιτικών, Δήμου και αρχαιολόγων. Έτσι, από το 2016 ξανάρχισαν οι κατασκευαστικές εργασίες βάσει και του «ανασχεδιασμού» των αρχαιοτήτων στο σταθμό Βενιζέλου, μετά την ομόφωνη έγκρισή του από το Κ.Α.Σ.⁶ Η αποπεράτωση του μετρό προγραμματίστηκε για το φθινόπωρο του 2019. Τότε θα άρχιζε η δοκιμαστική λειτουργία του –χωρίς οδηγό–, ενώ το πρώτο μισό του 2020 θα παραδιδόταν η βασική γραμμή, χωρίς το σταθμό Βενιζέλου, η αποπεράτωση του οποίου προσδιορίστηκε για το 2023.

Παράδοξα, οι δημοτικές και βουλευτικές εκλογές του 2019 σήμαναν την εκ νέου διακοπή και επαναφορά της θέσης ‘απόσπαση και επανατοποθέτηση των αρχαίων’, όπως οι νέες τοπικές αρχές άφηναν να διαδίδεται και μέσω του τύπου, αν και είχε γίνει ξεκάθαρο ότι οποιαδήποτε άλλη αντιμετώπιση των αρχαιοτήτων, πέραν της διάσωσής τους κατά χώραν, ήταν παράνομη και επισφαλής. Χωρίς να αποκλείεται ο ρεβανσισμός ως κίνητρο κυρίως ντόπιων παραγόντων που εξαρχής είχαν πρωτοστατήσει στην απόσπαση των αρχαίων (βουλευτής της ΝΔ, ο νυν δήμαρχος κ.ά.), η απόφαση για απότομη παύση των εργασιών φαντάζει βιαστική και παράλογη. Εντούτοις, η παλιμβουλία επισημοποιήθηκε σύντομα: Από το βήμα της ΔΕΘ ο πρωθυπουργός ενάντια στο συνταγματικό και νομοθετικό πλαίσιο, στην εγκεκριμένη καινοτόμο τεχνική των πολιτικών μηχανικών και στην εμπειριστατωμένη άποψη των αρχαιολόγων, αλλά «σε απόλυτη συνεννόηση με τους φορείς της πόλης», σε μια κρίση τελειομανίας, ανήγγειλε στη Δ.Ε.Θ. (7-9-2019): «[...] επιστρέφουμε στην αρχική λύση με απόσπαση και επανατοποθέτηση» των αρχαιοτήτων, γιατί διαφορετικά «θα σήμαινε ένα έργο

³ Στάθη Γκότση, Το μετρό, τα αρχαία και ο κατήφορος, *Η Αυγή* 3-3-2013, σ. 49 όπου απόσπασμα δηλώσεων του Μ. Τιβέριου σε συνέντευξη τύπου της Αττικό Μετρό (12-2-2013): «Βεβαιώθηκα μέσα μου ότι δεν υπάρχει καμία άλλη λύση παρά η μεταφορά όλων των αρχαιοτήτων (...). Κάτω από αυτές τις αρχαιότητες πιθανότατα υπάρχουν και άλλες αρχαιότητες (...) επομένως με την απόσπασή τους και την τοποθέτησή τους κάπου αλλού (...) θα μπορούμε να δούμε όλες τις φάσεις της πόλης».

⁴ Βλ. σημ. 3 και Π. ΚΡ., Μεταφέρουν τα μνημεία ακυρώνοντάς τα, *Η Αυγή* 29-1-2013.

⁵ Μαρούλα Πλήκα, Στοπ και στις αρχαιολογικές εργασίες του μετρό Θεσσαλονίκης, *Η Αυγή* 16-5-2015.

⁶ Ομόφωνα το ΚΑΣ ενέκρινε τη μελέτη για τον ανασχεδιασμό Μετρό και αρχαιολογικό πάρκο στον σταθμό Βενιζέλου, *Η Αυγή* 25-1-2017.

κολοβό» –διατύπωση την οποία πάραυτα ενστερνίστηκαν «οι φορείς». Επιπλέον, αποφάνθηκε ότι το μετρό «μπορεί να λειτουργήσει ενιαίο και στο σύνολό του τον Απρίλιο 2021»!

Η απουσία διαλόγου του πρωθυπουργού με ειδικούς (πολιτικοί μηχανικοί, αρχαιολόγοι), αλλά «σε απόλυτη συνεννόηση» με τους ντόπιους «φορείς», προδίδει αδιαφορία για την ουσία του θέματος και άγνοια των επιστημονικών δεδομένων (αρχαιολογικά, στατικά κ.ά.). Συνεπώς, η επιβολή της παραπάνω θέσης όχι μόνο είναι αυθαίρετη ιστορικά και τεχνικά αλλά και συνιστά καταπάτηση της λειτουργίας των θεσμών και καταστρατήγηση των αποφάσεών τους, ενώ επιπλέον λειτουργεί αντι-αναπτυξιακά και κατασταλτικά στην προβολή του ιστορικού προφίλ της Θεσσαλονίκης. Το σπουδαιότερο όμως και καταφανέστερο είναι ότι η διαβούλευσή του αποκλειστικά και μόνο με τους τοπικούς «φορείς» αφήνει να διαφανεί η τακτοποίηση τετελεσμένων, δηλαδή θέματα άσχετα με τη δυνατόν αρτιότερη διαχείριση των αρχαίων. Τέλος, δεδομένου ότι έως τον Ιούλιο 2019 καταβλήθηκαν στους εργολάβους «περί τα 200 εκατ. ευρώ» για αποζημιώσεις, σύμφωνα με τον τότε πρόεδρο της Αττικό Μετρό Γ. Μυλόπουλο,⁷ με τις «καθαρές κουβέντες» του στη ΔΕΘ, ο πρωθυπουργός φρόντισε να εκτινάξει το ποσό ακόμη ψηλότερα. Με βάση τα παραπάνω, το αποκύημα της περί-σκεψης «των φορέων» και του πρωθυπουργού, προεξοφλεί δυσάρεστα τετελεσμένα για το Δήμο και τους δημότες, αλλά επωφελή για τους πάμπολλους άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενους με την κατασκευή του μετρό. Πρόκειται για συγχορδία, όχι «φαντασμάτων», αλλά επάνυμων υπό πρωθυπουργική διεύθυνση. Μάλιστα ο πρωθυπουργός δεν παρέλειψε, σε συνάφεια με το ακινητοποιημένο και πρόσφατα διαφημιζόμενο έργο του μετρό, να ονοματίσει και έναν από αυτούς, τονίζοντας ότι στη μητροπολιτική ζώνη «το βάρος των καθημερινών μετακινήσεων των πολιτών πρέπει να σηκώσει ο ΟΑΣΘ» –αφού βέβαια του εξασφάλισε τριετή παράταση της κερδοσκοπικής λειτουργίας του.⁸

Η απροθυμία τοπικών και κυβερνητικών κύκλων για αξιοποίηση των αρχαιοτήτων της Θεσσαλονίκης θα μπορούσε να εξηγηθεί από τη γενικότερη υποβάθμιση του ρωμαϊκού παρελθόντος στην ελληνική ιστοριογραφία· το ίδιο δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, σ' ό,τι αφορά το βυζαντινό παρελθόν της, αφού στο πλαίσιο των επαναπροσδιορισμών της εθνικής ιδεολογίας, η Θεσσαλονίκη –καθ' εαυτή ή από κοινού με το Άγιο Όρος– έπαιξε σημαντικό ρόλο, κυρίως στον 20ό αιώνα. Από τις ιστορικές εικόνες της, αυτή που προκρίθηκε στα μεταπολεμικά χρόνια οπότε ανδρώθηκαν οι σημερινοί «φορείς» της πόλης, αντλεί πράγματι από βυζαντινής έμπνευσης κείμενα –όχι όμως της πρωτο-βυζαντινής περιόδου, στην οποία χρονολογούνται τα επίμαχα μνημεία. Όπως είναι γνωστό, η Θεσσαλονίκη αναδείχτηκε κέντρο ακτινοβολίας, προς τα Βαλκάνια και ευρύτερα, της μυστικής Ορθοδοξίας και της σύστοιχης εικαστικής/ λειτουργικής εκκλησιαστικής παράδοσης. Εντούτοις, η μεταπολεμική αναβίωση της παραπάνω εκδοχής πίστης και λατρείας (Ησυχασμός), από επιστημονικά κέντρα και από την εκκλησία (ιστοριογραφία/ φιλολογία και εικονογραφία, λειτουργική), περιορίστηκε μάλλον στην άκριτη αναπαραγωγή του βυζαντινού μυστικού λόγου καθώς και στη συγκρότηση μιας σύστοιχης εικόνας της πόλης, με κύρια χαρακτηριστικά την εσωστρέφεια και τη θρησκοληψία συναφώς με τα

⁷ «Μετρό-ντας την Ιστορία της Θεσσαλονίκης» Οι σταθμοί ενός έργου, η ιστορία μιας πόλης..., *H Αυγή* 3-7-2019.

⁸ Ματούλα Πλήκα, Οι αρχαιότητες στη Βενιζέλου είναι το πρόσχημα... & Με τροπολογία του υπ. Μεταφορών Στρώων το χαλί στην ιδιωτικοποίηση των αστικών συγκοινωνιών της Θεσσαλονίκης, *H Αυγή* 13-10 & 30-11-2019.

εθνικά/ ψυχροπολεμικά και αντι-κομμουνιστικά/ μετεμφυλιακά ιδεολογήματα.⁹ Έτσι, από τη μια μεριά, απέφυγε να ερμηνεύσει την ανάδυση της εν λόγω τάσης στον ύστερο μεσαίωνα, καθώς παρέκαμπε την πολιτικο-οικονομική αποδυνάμωση της βυζαντινής πολιτικής εξουσίας και τις σχέσεις της με την ραγδαία ανερχόμενη ισχύ της εκκλησίας, ενώ από την άλλη, εξύφαινε το λογοτεχνικό και ιστορικό προφίλ της Θεσσαλονίκης, με θεολογικό και εθνικιστικό στημόνι και υφάδι: Ως «ερωτική» πόλη επινοήθηκε, ακριβώς, σύμφωνα με την ησυχαστική θεολογική τάση κι όχι σύμφωνα με κάποια λογοτεχνίζουσα ή ελευθεριάζουσα αντίληψη, όπως εκλαμβάνεται από ετερόκλητους ιδεολογικά κύκλους. Ως προσφυγομάνα ή «πρωτεύουσα των προσφύγων»¹⁰ αναπαραστάθηκε, σύμφωνα με το ιδεολόγημα της ελληνικής καθαρότητας, το οποίο έδινε μεν έμφαση στους πρόσφυγες και στη μικρασιατική καταστροφή –θεωρούμενη ένα από τα παθήματα του έθνους–, εθελουφλούσε όμως απέναντι στις διαφορετικές ομάδες της πόλης και της Μακεδονίας, π.χ. τους εβραίους, τους λεγόμενους «σλαβόφωνους», δηλαδή τα ζωντανά «λείψανα των Σκλαβηνών», σύμφωνα με τη βυζαντινότροπη διατύπωση του Στίλωνα Κυριακίδη,¹¹ κ.ά..

Έτσι, ντόπιοι παράγοντες, έχοντας βιώσει τις αντίστοιχες ιδεολογικές πρακτικές ως «έξη» (habitus), επόμενο είναι να υποτιμούν τη σημασία των ρωμαϊκών/ πρωτο-βυζαντινών αρχαιοτήτων, καθώς αυτές φέρνουν στο φως την προ-χριστιανική κοσμοπολίτικη ιστορία της Θεσσαλονίκης, η οποία υπονομεύει, ή πάντως σχετικοποιεί, τη σχεδόν αδιαμφισβήτητη ησυχαστική εικόνα της. Συμπληρωματικά, και η απουσία του Βυζαντίου από τους προγραμματισμένους εορτασμούς, που, αντίθετα, επικαιροποιούν γεγονότα των νεότερων και των κλασικών χρόνων, σύμφωνα με πρόσφατη ανακοίνωση του υπουργείου Πολιτισμού, φαίνεται να συμπλέει με την κυβερνητική υποτίμηση των βυζαντινών αρχαιοτήτων.¹² Μια

⁹ Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων Πεζογραφήματα*, Κέδρος, Δ' έκδοση, Αθήνα 1984, σ. 29-36: Κάτω απ' τις πυκνές δενδροστοιχίες, σ. 36 «[...] Η ψυχή μου είναι με τους Ησυχαστές, αλλά βέβαια, δεν το δείχνω. Μόνο μέσα στο σπίτι μου βυθίζομαι στην έκσταση. [...]» σ. 37-52: Η πρωτεύουσα των προσφύγων, σ. 48-49 «[...] Στη Θεσσαλονίκη κυριαρχεί ανέκαθεν ένα εξαιρετικά αυστηρό διοικητικό κλίμα. Αυτό, πιθανότατα έχει την αρχή του στις δύσκολες περιστάσεις και τις σατανικές περιπλοκές που δημιουργήθηκαν, όταν οι Έλληνες κατόρθωσαν να απελευθερώσουν και αυτή την περιοχή, [...]. Τότε δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή και επίβλεψη στις κινήσεις του πληθυσμού, αλλά κατόπιν, όταν αμβλύθηκαν οι λόγοι και πάλι διατηρήθηκε το καθεστώς της καταπίεσης, γιατί ίσως αυτό βόλευε πια ιδιαίτερα όλους αυτούς που είχαν οικειοποιηθεί τις αρχές, τις εξουσίες και τις μεγάλες έκθετες περιουσίες, ακόμα στη Θεσσαλονίκη. [...] Στην ατέρμονη διοικητική καταπίεση πρέπει να προσθέσουμε και τις πολιτικές περιπέτειες, τις ένοπλες συγκρούσεις, που μπορεί να μαγευρεύτηκαν στην Αθήνα, αλλά εδώ επάνω διεξήχθησαν, με αποτέλεσμα να ζήσουμε καταστάσεις καταπίεσης, επιτήρησης και κινδύνων, που η Αθήνα, πέρα από ένα Δεκέμβρη, δεν τις έζησε ούτε στον ύπνο της. Η μόνιμη αυτή μίξερια διαπότισε τον πληθυσμό ως προς τη συμπεριφορά του, τον έκανε περιορισμένο, με ψαλλιδισμένα και πολύ κοντινά όνειρα [...]» σ. 37-52: Η πρωτεύουσα των προσφύγων, σ. 47 «Αλλά η μείξη με τους βυζαντινισμούς, τους εσωτερικούς μονολόγους και τις θεσσαλονικιώτικες εσωστρέφειες εναπόκειται στους ίδιους τους πνευματικούς δημιουργούς της Θεσσαλονίκης [...]. Εδώ σ' αυτό το σημείο βρισκόμαστε τώρα –να ξεπεταχτεί το καινούργιο.»

¹⁰ Βλ. π.χ. στο ίδιο, σ. 9-28: Θεσσαλονίκη-Αθήνα, Μια ερωτική σύγκριση.

¹¹ Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, Ελληνικές εκδοχές του «Μακεδονισμού», *Στην τροχιά του Φίλιππου Ηλιού Ιδεολογικές χρήσεις και εμμονές στην ιστορία και την πολιτική, Πρακτικά εκδήλωσης από τις Εκδόσεις Πόλις και Τα Ιστορικά, Αθήνα, 21 Δεκεμβρίου 2007*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2008, σ. 56, σημ. 1 όπου απόσπασμα επιστολής του προς τον «φίλο κ. [Φ.] Δραγούμη».

¹² Προς επίρρωση της πρωτεύουσας σημασίας που η κυβέρνηση της Ν.Δ. αποδίδει στον κλασικό πολιτισμό συνηγορούν και οι εξαγγελίες του για εορτασμούς της ναυμαχίας της Σαλαμίνας κ.ά.. Η πολιτιστική αυτή φέστα θα προβλέπει μάλιστα και επιβράβευση του χρεωμένου στην ΕΥΔΑΠ ομώνυμου Δήμου από το χρέος του των 2,4 εκατ. ευρώ! 17-12-2019: Διέγραψαν χρέος 2,4 εκ. ευρώ στην ΕΥΔΑΠ, λόγω... ναυμαχίας της Σαλαμίνας, <https://www.archaiologia.gr/blog/2019/12/17> <https://www.kontranews.gr/PARAPOLITIKA> (30-1-2020).

τρίτη περίπτωση απαξίωσης ανιχνεύεται στο λόγο του συμβούλου-καθηγητή της κλασικής Αρχαιολογίας: Συνηθισμένος να ανασκάπτει στρώματα κλασικών χρόνων και με δηλωμένη την απέχθειά του «στους... βυζαντινισμούς»,¹³ σκέφτηκε *αυθόρμητα* να μετακινήσει «κάπου αλλού» τα ρωμαϊκά/ βυζαντινά ευρήματα, για «να δούμε όλες τις φάσεις της πόλης». Δεδομένου όμως του γεγονότος ότι η πόλη ιδρύθηκε με τη συνένωση 26 πολιχνών στους ελληνιστικούς χρόνους (316/5 π.Χ.) κι ότι μόνο μετά την κατάκτησή της από τους Ρωμαίους απέκτησε χαρακτηριστικά μεγαλούπολης/ κόμβου της Εγνατίας, σε ποια από τις προγενέστερες «φάσεις»/ στρώματα μπορεί κανείς να περιμένει πιο σημαντικά ευρήματα από αυτά που ήρθαν στο φως;

Οι παραπάνω προσεγγίσεις της ιστορίας της Θεσσαλονίκης θυμίζουν τη στάση που το αρτισύστατο ελληνικό κράτος επιφύλαξε στις βυζαντινές αρχαιότητες: Αυτές βρέθηκαν στο έλεος των φιλόρχαιων ή των αρχαιοκάπηλων, οι οποίοι τις κατέστρεφαν για να ιδιοποιηθούν τις θαμμένες βαθύτερα κλασικές αρχαιότητες. Όπως είναι γνωστό, η περίοδος της Βυζαντινής ιστορίας (4^{ος} αι.-1453) αρχικά, υπό την επιρροή του ευρωπαϊκού κινήματος του Διαφωτισμού, θεωρείτο περίοδος δολοπλοκιών και θρησκοληψίας και δεν είχε ενταχθεί στην εθνική ιδεολογία ως συνδετικός κρίκος μεταξύ Αρχαιότητας και Νέου Ελληνισμού. Έτσι, ο Βασίλειος Βουλγαροκτόνος καθυστέρησε αρκετά να αναγνωριστεί, μαζί με τον Περικλή και τον Θεμιστοκλή, ως πρόγονος των νέων Ελλήνων. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ωστόσο, μια νέα ιδεολογική εκδοχή, που θα αποδείκνυε την, αμφισβητηθείσα στη δεκαετία του 1830, *εθνική συνέχεια*, άρχισε να γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας από τους Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο και Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο. Η ριζωμένη αρχαιολατρία, κατά τα δυτικο-ευρωπαϊκά πρότυπα, από κοινού με το ιστορικά αυθαίρετο αλλά εθνοφελές ιδεολόγημα του ελληνο-χριστιανικού πολιτισμού,¹⁴ συγχωνεύτηκαν στη λεγόμενη τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού, σχήμα το οποίο, όμως, δεν κυριάρχησε απρόσκοπτα ως εκδοχή συνεκτικής εθνικής ιδεολογίας. Η αμφισβήτησή του από ομάδα διανοουμένων (μεταξύ των οποίων ο Στέφανος Α. Κουμανούδης εμπνευστής του όρου «ΖαμπελιοΠαπαρρηγοπούλειος ιστορική σχολή», 1851)¹⁵ καθυστέρησε την επιβολή του για τρεις τουλάχιστον δεκαετίες, χωρίς μάλιστα η Ανατολική χριστιανική αυτοκρατορία να χάσει εντελώς την αρνητική χροιά της με την οποία διαφωτιστές διανοούμενοι την είχαν σφραγίσει («Βυζάντιο», «Βυζαντι[η]νισμός»). Όσο για τις αντίστοιχες αρχαιότητες, άργησαν ακόμη περισσότερο να θεσμοθετηθούν ως «άξιες λόγου» και «διοκτησία» του κράτους. Ο σχετικός νόμος «περί αρχαιοτήτων [από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1453]», που προέβλεπε τη συγκέντρωσή τους σε μουσεία και τη διαφύλαξή τους από το «εθνικόν όνειδος» και το «έγκλημα της αρχαιοκαπηλίας», ψηφίστηκε το 1899 (εισηγητής ο υπουργός Παιδείας

¹³ Βλ. επιστολή του προς την εφημ. *Η Αυγή* 15-3-2013, με την οποία αποκαθιστά την «ανασκευή» που επιχείρησε ο Στάθης Γκότσης [βλ. πιο πάνω σημ. 3], γράφει: «[...] Δυστυχώς δεν γνωρίζει [ο Στ. Γκότσης] ότι από την Επιτροπή του Πανεπιστημίου, στην οποία αναφέρεται, παραιτήθηκα την επαύριον κιάλας της συγκρότησής της επειδή απεχθάνομαι τους... βυζαντινισμούς. ...».

¹⁴ Σ. Ζαμπελίου, *Βυζαντινά Μελέται Περί πηγών της Νεοελληνικής Εθνότητος από Η' εκατονταετηρίδος μ.Χ.*, εν Αθήναις 1857 [ανατύπωση, Αθήναι 1976], σ. 26 «Η 'Ρωμαϊκή της Κωνσταντινουπόλεως Αυτοκρατορία γέγονεν έκτοτε κρίκος συνδυαστικός δύο κόσμων αποκεχωρισμένων, του πολυθεϊκού Πανελληνίου και του χριστιανικού· απέβη σύνδεσμος αυτοφανής και αναγκαίος, συνάπτων προς τον καταρκτηκόν της Ευρώπης πολιτισμόν το μόνον εις τους παρόντας χρόνους διασωθέν αρραγές λείψανον της αρχαιότητος.» και σ. 478.

¹⁵ Στ. Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών...*, ανατύπωση, Ερμής, Αθήνα 1980 [1900].

Αθανάσιος Ευταξίας, κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη).¹⁶

Παρά το γεγονός ότι η απαξίωση των βυζαντινών ευρημάτων στη Θεσσαλονίκη θυμίζει την αντίστοιχη στάση του 19^{ου} αιώνα, οι σημερινές πολιτικές στοχοθεσίες διαφέρουν από εκείνες της περιόδου συγκρότησης της εθνικής ιδεολογίας, γιατί τότε η ιστορία («το μνημονικόν») αποτελούσε –από κοινού με την αποστολή του έθνους– τον κορμό της πολιτικής ιδεολογίας, τη φαρέτρα με τα επιχειρήματα υπέρ της διεκδίκησης των εθνικών δικαίων, στοιχείο του (εθνικού) πολιτισμού κι ακόμα την πρόσφορη ύλη για την επίτευξη της εθνικής συνοχής («συγγώνευσis»).¹⁷ Αντίθετα, στο σημερινό νεοφιλελεύθερο πλαίσιο η συνοχή ως αίτημα, έχει υποκατασταθεί από την αποθέωση της «διαφορετικότητας», ενώ ο «πολιτισμός» διεθνοποιείται, αναβαθμίζεται σε οικονομικό διακύβευμα και αυτονομείται. Ωστόσο η σύγκριση δεν είναι άσκοπη, γιατί βοηθάει να ακονίσουμε τα εννοιολογικά μας εργαλεία, ώστε να ερμηνεύσουμε τις σημερινές χρήσεις του παρελθόντος και τη μεταβαλλόμενη σχέση του κράτους με τα υλικά κατάλοιπά του. Η ανασκαφή στον τύμβο Καστά, για παράδειγμα, θυμίζει μια σύγχρονη εκδοχή της παραδοσιακής κοινωνικής λειτουργίας της ιστορίας: Η εν λόγω ανασκαφή αποτέλεσε ευκαιρία για επίδειξη άκρατου εθνικιστικού λόγου, με στόχο τη μεγαλύτερη δυνατή διάχυση του μοντέλου του νέο-μακεδονομάχου και, συνακόλουθα, την κομματική συνοχή.

Έκτοτε όμως συνέβησαν κατακλυσμιαίες αλλαγές διεθνώς: Στο πλαίσιο των σημερινών νεοφιλελεύθερων πολιτικών, ο «πολιτισμός», αντίθετα από την ιστορία, αναβαθμίζεται και αναπροσδιορίζεται ως διεθνοποιημένο οικονομικό διακύβευμα, συνεπώς ομοίμορφο, και κυρίως διαπλεκόμενο άρρηκτα με τους επίσης διεθνοποιημένους προσοδοφόρους τομείς, «τον τουρισμό, τον αθλητισμό» αλλά και τις, συνήθως μη μνημονευόμενες, κατασκευαστικές εταιρείες. Ακριβώς, η μετεκλογική αναπάντεχη εξέλιξη στο θέμα του μετρό, στην ουσία, σηματοδοτεί την υλοποίηση της κυβερνητικής αντίληψης του «αυτοχρηματοδοτούμενου» και «ανακυκλούμενου πολιτισμού» (βλ. την πρώτη συνέντευξη τύπου της αρμόδιας υπουργού, 1-8-2019) ή, σύμφωνα με την πρωθυπουργική διατύπωση, του πολιτισμού ως «οικονομικού και τουριστικού εργαλείου»¹⁸ –μετατροπή μουσείων σε ΝΠΙΔ, συσσώρευση συμβολικού κεφαλαίου από δωρητές, ο Παρθενώνας σε διαφήμιση πολυεθνικής κ.τ.ό.. Μ’ άλλα λόγια, η σημερινή πρωθυπουργική θέση ‘όχι κολοβό μετρό’, που θεσμοθετήθηκε βοηθούσης της πλειοψηφίας του εγκάθετου Κ.Α.Σ., συνιστά μόνο δευτερευόντως στάση ρεβανσιισμού. Ο απροκάλυπτα προσχηματικός λόγος (ψεύδη, ανακρίβειες, υπεραισιόδοξοι στόχοι), που γενικότερα ξεδιπλώνεται με κυνισμό και αμοραλισμό πέρα από χρονοδιαγράμματα, με διασπάθιση δημόσιου χρήματος και αδιαφορία για την ανάπτυξη της πόλης, εκφράζει τη

¹⁶ Βασίλειος Χ. Πετράκος εισαγωγή-ιστορικός σχολιασμός, *Αθανάσιος Ευταξίας Περί αρχαιοτήτων (1899)*, Τετράδια Κοινοβουλευτικού λόγου ΙΙΙ, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2015.

¹⁷ Σ. Ζαμπελίου, *Βυζαντινά Μελέται*, σ. 25 «Ίδού [...] η εικών προσέτι της μετά Χριστόν Ελλάδος! [...] η ζωή όλη συγκεντρούται εις το μνημονικόν.». Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος Εκδοθέντα μετά Μελέτης Ιστορικής περί Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κερκύρα 1852 [ανατύπωση, Αθήνα 1986], σ. «Επί τέλους, ώφειλε να διεξετάση μεθ’ υπομονής ακουράστου τα αίτια της εισβολής και εκβολής ή της συγχωνεύσεως των αλλοφύλων γενεών, [...]».

¹⁸ Συνάντηση του Κυρ. Μητσοτάκη με τη Λ. Μενδώνη Εθνικό αφήγημα στον πολιτισμό με ολίγη από... εξωστρέφεια, *Η Αυγή* 3-8-2019 «...με προμετωπίδα τη θέση ότι ο πολιτισμός είναι οικονομικό και τουριστικό εργαλείο, ...». Αξιοσημείωτο είναι ότι ο πρωθυπουργός τόνισε ότι «δίνεται απόλυτη προτεραιότητα στις αρχαιολογικές διαδρομές της Μακεδονίας..., συνδυάζοντας τις τουριστικές υποδομές και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά για την ανάδειξη της ταυτότητας κάθε περιοχής.». Μίλησε, μόνο για τον σύγχρονο και τον κλασικό πολιτισμό στη συνάφειά τους με τον τουρισμό και τον αθλητισμό.

νεοφιλεύθερη πολιτική που στοχεύει στη συγκέντρωση ιδιωτικού πλούτου και μέσω της κωλυσιεργίας της κατασκευής δημόσιων έργων.

Δίκαια λοιπόν οι Σύλλογοι Ελλήνων Αρχαιολόγων και Υπαλλήλων ΥΠΠΟΑ καταγγέλλουν «την έκπτωση του πολιτισμού ...σε αποκλειστικά οικονομικό μέγεθος»¹⁹ και συστρατεύονται για να διεκδικήσουν ‘και αρχαία και μετρό’ για μια πλουραλιστική ιστορική μνήμη της Θεσσαλονίκης, που διεκδικήθηκε με επιτυχία τα τελευταία χρόνια και με άλλες ευκαιρίες.

¹⁹ Εργαζόμενοι ΥΠΠΟΑ: «Απέναντι» σε κάθε προσπάθεια ιδιωτικοποίησης του πολιτισμού, *Εφημερίδα των Συντακτών* 25-7-2019.